

Літературна критика

Володимир Пашук

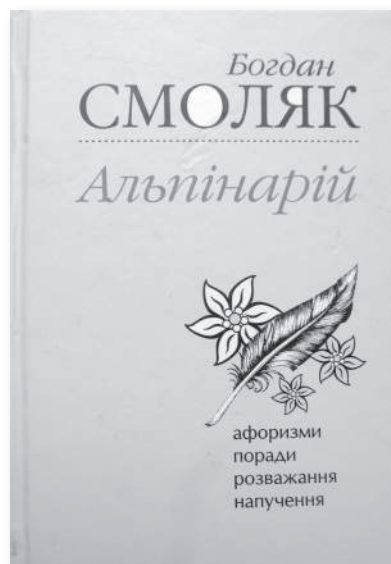
АФОРИСТИЧНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНИЙ “АЛЬПІНАРІЙ” БОГДАНА СМОЛЯКА В ЛІТЕРАТУРНО-СПРИЙНЯТТЄВІЙ ЛОКАЛІЗАЦІЇ

Афоризм – добре відредагований роман.
Відома сентенція
Не розум від книг, а книги з розуму створені.
Г. Сковорода

Ці аналітичні роздуми (саме так уточнюю жанр своєї статті) викликані новою книжкою відомого львівського автора Богдана Смоляка “Альпінарій: афоризми, поради, розважання, напучення” [5]. А безпосереднім поштовхом до них стала думка: не раз бувало в історії, включно з історією літератури, коли знакова річ, побачивши світ, залишалася непоміченою для загалу. І тільки згодом (це “згодом” могло настати й за десятиліття) суспільство довідувалося про геніальний твір чи просто варту уваги публікацію. До того ж відразу зазначу, що генерування афоризмів, навіть у літературі, – специфічна форма людської творчості, яка має непросту природу і котру, імовірно, ще треба збагнути, оскільки в ній поєднано й думку, і її лаконізм, і вишуканість стилю, й особливе застосування аспекту. Одне і те ж, подане під різним, а то й зовсім несподіваним чи незвичним кутом зору, може набувати або особливого змісту, або незвичайної краси вислову, що за нею сам зміст ніби втрачає сенс; визначальною ж залишається краса вираження інтелекту.

Щоб наблизитися до розуміння винятковості цього літературного жанру, сконстатую очевидне й логічне запитання: чи кожен спроможний писати, радше творити афоризми? Нехай потреба однозначної відповіді, принаймні поки що, зависне в інтелектуально-літературному просторі, а ми, задля чистоти експерименту, спробуємо самі “видати” афоризми – власні, невідомі, тобто нові, не скопійовані в когось і не зрефлексовані з чиеїсь оригінальності, а таки самочинні, неповторні, які б і були значеннєво-глибинними сутностями, і подобалися своєю вишуканою, витонченою, філігранною естетикою форми, змісту й способу їх подачі (потім – і застосування).

Спробували?! Правда ж, що непросто?..

Ближче ознайомлення з “Альпінарієм”, як і з іншими творами (поетичними, прозовими, критичними) Б. Смоляка, нашою метою є запитання: у чому ж сенс афоризмів і для чого вони взагалі? Найперше припущення – для інтелектуальної гімнастики або пошуку добре ограненої думки. Та хіба лише для цього? Може, їхній сенс стосується не тільки художньо-естетичної площини, а й важливого субстанційного призначення: пронизуючи, як усюдисущий ефір, усе людське життя, вони повинні бути всеосяжним, генетично зумовленим атрибутом людської екзистенції, що визначає людські вчинки й окреслює критерії їх оцінки.

Однак чи не гіперболізую тут значення афоризму?

Звісно, цим видом словесної творчості, здавна відомим, нікого не здивуєш, а все-таки... Хіба не диво, принаймні щось незбагненне, особливе, рідкісне, коли кілька слів оригінально-сутнісного поєднання викликають інтелектуальне осяння, емоційний сплеск, усвідомлення долучення до такої важливості, як конденсат, синтез розуму-емоцій-естетики; стають свого роду іскрою, запалом вибухового народження думки; спонукають до дії корисної, творчої; здатні вказати на сенс життя чи бодай на шлях його пошуку? А що породжує думку? Відповідь нібито на поверхні: насамперед людські потреби, адже навіть звичайна цікавість зумовлює інтелектуальні порухи певного напрямку. Та чи маємо право обмежитися в шуканні лише визначенням цього “кресала”, яке, “вдаряючись” об наш інтелект, викрешує іскру мислі? Ідеться ж не про спонтанні думки, що самовільно блукають галактичними просторами нашого внутрішнього космосу та заводять нас то в глибочинь минулого, то в нетрі сьогодення, то у виміряні лабіринти бажаного майбутнього. Маю на увазі думку-ідею, зумовлену нашим “раціо”, нашою керованою волею – власне системою пошуку вирішення життєвих, насущних питань. Саме життя спонукає нас до мислення, яке є початком діяння. А чи мислення може схилити до іншого мислення, а відтак – до діяння? І чи можливе діяння без мислення? Очевидно, такі запитання є атрибутивною формою людського буття – фізичного, інтелектуального, духовного. А яка роль у цьому думки? Тільки інтелектуальна? Чи, може, та, що засвідчує поєднання духовності й інтелекту? І що тут важливіше – перше чи друге? І чи варто дошукуватися цієї “першості”? Тим паче якщо згадані дві частини можуть бути рівнозначними. І взагалі, чи керована думка (керована, звичайно, її творцем) у нашій афористичній площині є визначальною? Може, у цьому жанрі важливішою є спонтанна (нібито?) думка не керована автором, не породжена його творчими зусиллями, не явлена завдяки цілеспрямованим пошукам і виконанню особисто визначеного завдання. Хоча, мабуть, усе ж таки керована, але, знову ж, не автором?! Зрештою, яка відмінність між думкою інтелектуальною й думкою-порухом, осянням душі?

Сформулювавши ці запитання, годиться бодай пошукати на них відповіді. І почати з того, чим, власне, є афоризм не в чисто літературознавчому вимірі, а в життєвому.

Випробуваний шлях до пояснення – пошук та зіставлення чогось аналогічного й більш-менш відомого. Цим можуть бути “ідеологеми”, “концепти” чи “постулати” в науці, проте якою мірою?.. Ідеологема (від *idéa* “поняття” й *agein* “вести” – основна думка, яка найповніше передає зміст тої чи тої системи поглядів; один із тезисів якої-небудь ідеології [1]) – визначальна думка, що зумовлює напрям мислення, інші думки, емоції. Концепт (формулювання, загальне поняття, думка; або вигадка, фантазія [2, 274]) чи концепція (система поглядів на певне явище; ідейний задум твору [3, 561]) – це, імовірно, сукупність

думок, поєднаних (і взаємопоєднаних) своєрідним раціо-геномом, де вмістилися й об'єктивність, і суб'єктивне сприйняття, осмислення (повне чи часткове) цієї об'єктивності, і напрям, почасти спонука до дії з її формулою, дії бажаної, прогнозовано успішної, емоційно-позитивної, спрямованої на результат окреслений, уявний і хоча б трохи усвідомлений. Постулат (твердження, що його при побудові наукової теорії приймають без доказів як вихідне; незаперечна істина, що не потребує доведення; аксіома [4, 383]) може означати чи передбачати або неспростовне твердження оцінного характеру, або дефінітивне визначення сутності природного чи суспільного явища, або характер стосунків через окреслення їх природи – детермінізму передумов, наслідків та взаємовпливів. Однак усі ці зіставлявані міркування здатні бути різними підходами до осмислення сутності афоризму; його можна пояснити, радше пояснювати, через призму своєрідного симбіозу ідеологеми-концепту-постулату, що хоч і наближає нас до розуміння цього лаконізму, але не є достатнім, принаймні кожен зосібна, для пошуку завершеної форми визначення його природи і змісту. У них завдяки адекватному ідеально-образному віддзеркаленню реальності, поданому у вишуканій вербальній формі, цей лаконізм сприймається на рівні аксіоми, неспростовної істини, яка у своїй основі придатна для життєвого застосування – і для влучного висловлювання в товаристві з метою формування власного позитивного образу-іміджу, і для досягнення життєвої успішності.

Отже, доцільно окреслити чи хоча б частково з'ясувати вплив афоризму на читача, насамперед – “Альпінарію”. Звичайно, афоризми з позицій інтенції дуже різні – від байдужо-незрозумілого до такого, що будить прозоріння, розуміння чогось надвартісного чи екзистенційного. Не раз ніби інтелектуально електризує, провокує, спонукає, підштовхує до роздумування й чимось вражає, збуджуючи навіть протилежні емоції, викликає незбагненну субстанційну обережність. Адже чи думка змістовна, чи вона завершена, чи досконала, чи зрозуміла й доречна?..

Тепер звернімо увагу на те, результатом чого саме є афоризм. Він – вияв таланту, мудрості. А про мудрість переважно мудруємо кожен по-своєму. Може, варто, читаючи “інтелектуально-естетичний альпінарій”, пошукати дефініцію мудрості, навіть якщо вона вже відома. Бо хай і відома, та хіба нею завжди послуговуємося? А чи мудрість є лише вербальною, естетичною, інтелектуальною формою або життєвою умовою, скажімо, благополуччя, душевного й матеріального? Якщо ж останнє сутнісне, то формула “людина – мудрість – людина успішна / людина благополучна” видається цілком реальною, бажаною. У зв'язку з чим можемо запитати в самих себе: ця “мудрість” кого має стосуватися – мене, тобто окремих людей, чи, може, вона повинна бути всенародною чи навіть вселенсько-універсальною, придатною завжди й для всіх, коли, пізнавши та долучившись до неї, можна з неї користати? До того ж напрошується й інше запитання: чому лише мудрість беремо до уваги, адже й розум здатний бути важливим підґрунтям творчого мудрування? Водночас легко трактувати розум як “раціо”, тобто володіння величезною кількістю інформації, зокрема здатність її осягати і спроможність нею користуватися в різних життєвих обставинах, насамперед у поясненні природи суцього (за умови, що ближніми є й вузьке оточення, й усе суспільство). “Раціо” в поєднанні з “користю” складає важливий елемент мудрості.

Але чи цього достатньо для пояснення природи афоризму?

Можливо, “Альпінарій” започаткує рух до осягнення – у дискусії, особистісних роздумуваннях – цієї мудрості, до її компромісу з розумом, що допомогло б і юній особі, яка перебуває в романтичних пошуках не так сенсу буття, як власного місця в цьому світі, своєї половинки й розваг, і зрілому прагматикові, який багато чого може досягнути власним розумом та волею, однак у чомусь час від часу відчуває світоглядні труднощі, і людині, яка вже досягнула постзрілості й має свої інтенції, але... Але в роздумах чомусь відійшла від самої спонуки до них.

Немає жодної потреби навіть фрагментарно переповідати оприлюднені в “Альпінарії” афоризми чи напучення. Простіше, цікавіше й корисніше самим ознайомитися з цим непересічним виданням. Та все ж варто поділитися враженнями від читання, радше сприйняття цих інтелектуально-естетичних лаконічностей, беззастережно відкидаючи панегіричність. Тому перша думка: видання неоднозначне – неоднозначне й у сприйнятті, і в розумінні суті висловів. Це не твір для звичного побутового читання або для заспокоєння. Це щось інше. А, власне, що?..

Спробуймо шукати відповідь разом.

Відкриваю сторінку навмання, проте на початку книжки. Знаходжу назву розділу – “Сонячний примус”. Відсуваю настирливе побутове тлумачення слова “примус” і читаю сентенції. Перша: “Зі стосунків із квітами: нахилився сонце цілувати” [5, 15]. Миттєвого розуміння вислову немає. Намагаюся вникнути. Початкове зусилля емоційне: чому треба нахилитися, щоб “сонце цілувати”? І чому “сонце” з маленької літери? Адже це передовсім власна назва, а також “Сонце” завжди вгорі, і щоб його “поцілувати”, навіть метафорично, треба піднятися хоча б у помислах. Поминувши елементарне сприйняття, здогадуюся, що мова не про небесне світило, а про “стосунки із квітами”. Асоціативно, піддаючись хвилі, на якій думки породжують думки, розумію, що квіти, як і все живе, існують завдяки Сонцю: сонячне світло дає життя, а цілуючи це життя, імовірно, цілуємо Сонце. І це поцілунок шани, вдячності. Суб’єктивно припускаю, що в цій сентенції закладена думка про цінування життя. Перегортаю сторінку. Знову випадкова “теза”: “Зима – призвідниця тепла...” [5, 16]. Ніби все зрозуміло, чітко, передбачливо, не треба додумуватися (хіба стосовно доконечної залежності тепла від холоду), але... Виринає таке ж чітке міркування: не переймайся, холод (чи лихоліття) минеться, і завше так не буде, неодмінно стане тепліше, бо після зими – тільки весна, інших варіантів природа просто не передбачила. Може, це сентенція “примусу” до життєвого оптимізму?

Ідучи навмання далі, наштовхуюся на неоднозначність сприйняття (добре це чи погано?): “Почуття не є аморальними; аморальність – це брак почуттів” [5, 21]. Та, може, не тільки “брак”, тобто їх відсутність, а й нехтування почуттями, своїми й чужими, що є, гадаю, ще гіршим? Але при цьому завважую феноменальну влучність вислову, бо він – по суті, критерій, за допомогою якого визначають моральність чи її антипод. Бо одна й та ж дія, насамперед у людських взаєминах, може мати той чи той оціночний вираз, і саме почуття, їх наявність чи відсутність, а також їхня від’ємна/позитивна спрямованість є критерієм етичного оцінювання вчинків, дій, ставлення людей одне до одного (наприклад, від чого прагнемо дістати почуття задоволення: чи роблячи щось корисне іншим, чи...?). Те ж саме з іншим висловом: “Найважче жити зі своїм

вибором” [5, 22]. А з чужим, нав'язаним і неприйнятним? Якщо свій вибір, хоча б уявно, можна змінити, то чужий – авторитарний, деспотичний...

Відтак наводжу сентенцію, яка не потребує уточнення, особливо друга її частина, а викликає лише захоплення, можна сказати, геніальністю екзистенційного судження про стан і напрям розвитку людства загалом, сучасного також: “Усі види прогресу вичерпали себе, а деякі стали бичем людства. На черзі – єдино прийнятний (і досі майже невідчутний) прогрес людської душі” [5, 24]. Очевидно, ідеться про співвідношення технологічного поступу з духовним: людство спромоглося своїми досягненнями “продовжити й зміцнити людські руки”, почасти інтелект, і не виявило здатності віднайти спосіб для “розширення”, вдосконалення, поліпшення людської душі. Цей афоризм перегукується з відомим віршованим спостереженням Ліни Костенко: “Мабуть, ще людство дуже молоде. / Бо скільки б ми не загинали пальці, – / ХХ вік! – а й досі де-не-де / трапляються іще неандертальці. / Подивися: і що воно таке? / Не допоможе й двоопукла лінза. / Здається ж, люди, все у них людське, / але душа ще з дерева не злізла”.

І жодних застережень щодо такого постулату: “Не горять лише ті рукописи, яких ніколи не було” [5, 53]. Це не просто афоризм, а радше контрафоризм до відомого вислову, дуже вдалий і життєво виважений, підтверджений реаліями, а водночас – сутнісне застереження, поєднане із латентним напученням.

Деякі мудрування можна сприймати як незавершену форму, запрошення до лінійного продовження міркування. “Дарування своїх думок – це жертвність чи милостиня” [5, 43]. А може, це співтворчість, спонука до творчості чи добродійство? Або: “Письменницьке: бути щасливим – писати; писати про щастя – нонсенс” [5, 58]. А породжувати бажання, мрії про щастя – сенс?!

Суттєво інший формат має друга частина видання – “Із книги “Словник мовчання. Вибране””. Формат інший, а характер незмінний. Сприйняття, застереження, роздуми, роздумування, пошуки продовження міркувань, несподівані емоції й не тільки. І тут поєднано “сенсовість” із незвичністю вислову, яка заохочує шукати зміст у словах та їх зв'язок із реальністю. “Осіньне підсоння / приголубить форму, / а зміст прожене / до майбутнього літа” [5, 118]. Мабуть, автор указав на домінування форми над змістом у певний момент творчості. Зокрема, зазначив тимчасовість такої “орієнтаційної системи цінностей”, що може свідчити про процес творення, його різновид і не стосується завершеної дефінітивної аксіоми творчості, бо, поєднавши це з порами року, наголосив на постійній природній змінності, розвитку всього сущого. Але чи це стосується лише творчості? Принагідно згадаймо й філософські категорії змісту й форми, які є універсальними для розуміння буття, що є площиною гносеології. Можливо, автор цим хотів сказати, що ми часто спочатку, нехтуючи змістом, сприймаємо форму й приходимо до його розуміння через тривалий відрізок часу – “з осені до літа”. До того ж зазначаю змістову наповненість і коректність лаконічності, поштовх до роздумів у назві книжки поетичного “вбраного” й цієї частини. Раптом може здатися, що є суперечність або взаємовиключність у поєднанні двох термінів – “словник” і “мовчання”. Що доречна репліка: “Та який “словник” “мовчання”, якщо перше передбачає принаймні розмову чи спілкування!?” Однак “мовчання” в реальності не виключає спілкування. Тобто спілкування можливе і в позавербальній формі – поглядами, усміхом, задумливістю, виявом цікавості тощо; навіть особисте мовчання за певних обставин може бути й знаковим, і символічним, і багатомовним сприйняттям, розумінням чогось

чи навпаки. Принагідно згадаймо: “Слово – срібло, мовчання – золото”. То виходить, що мовчання вартісніше за слово?!

Зауважую й певні складнощі в перцепції поетично-афористичних висловлювань. Звісно, дається взнаки художня образність, метафорика, хоча тут її роль все-таки не головна... Та й, як зазначено вище, маємо видання своєрідне, творче, небуденне, не зорієнтоване на легкість сприймання й підбір готових відповідей. Його оцінка, навіть суб'єктивна, не передбачає однозначності. Цей твір породжує вислови-думки на продовження й породження інших поглядів; вислови, які нелегко розгадати; сенс сприйняття у складності розуміння; глибинність душевного занурення в життя...

Довільність моїх роздумів, позначених дещо декларативним відчуженням від наукового оцінювання, не виключає застосування певних елементів аналізу “альпінарних” постулатів-роздумів-мудрувань. Бодай загальних. До цього зобов'язують сформульовані на початку викладу запитання. Тому спробую хоча б фрагментарно й лаконічно окреслити своє бачення спрямованості афоризмів-напучень. Насамперед природно з'ясувати, на які сфери, площини поширює свої інтенції автор у роздумуваннях та постулатах? Значна частина афоризмів стосується передачі взаємин міжособистісного характеру та ставлення людини до самої себе, світу, а також супутні дефініції.

Окрему увагу викликають міркування, які, видається, не мають закладеного в собі зрозумілого сенсу. Вони побудовані на запереченні, парадоксі, поєднанні непоєднуваного і зрозумілого з незрозумілим. Це ніби певна гра зі словами та значеннями, пошуки, експериментальне злучення слівформ, маневрування споглядальним оцінюванням одержаного результату без наміру щось змінити, удосконалити, тому що авторові, як можу припустити, важливіше спостерігати за рефлексією, своєю й чужою. Для прикладу: “переконання” автора “Сонце не належить собі” [5, 16] викликає, навіть припускаючи ймовірність фігурального вислову, запитання: а хіба воно може комусь належати? Чи: “Неможливо наздогнати себе, біжучи першим” [5, 27], – а хіба себе якось можна наздогнати (навіть беручи до уваги усний коментар автора: ідеться про себе найкращого, внутрішнього, коли публічна змагальність шкодить), а чи щось зміниться у сприйнятті при вислові “біжучи другим або останнім”? І взагалі, чи в цьому можна побачити сенс? Або спробуймо нарізно, сиріч кожний сам по собі, збагнути суть задуму у висловах: “Поза душею золота нема”, “По різному, але не різко!” [5, 33] (автор коментує, що тут – про цінності зовнішні і внутрішні, як у більшості висловів) чи “Тримаймо світ від себе на відставні привітання” [5, 40].

Очевидно, маємо справу з домінантною орієнтацією на процес творення, а не на передбачуваний, завершений результат, який приведе читача до розуміння чи то чогось вагомого, чи то й буденного, чи просто до заспокоєння. Імовірно, у цих афористичних фразах закладено розрахунок на здивування від усвідомлювання (не лише прочитання), бажання (важко збагнути, якою мірою його осягнули) заскочити читача незвичністю вислову, спровокувати його шукати спочатку прихований задум, а потім, не знайшовши його, – причину власного нерозуміння, чи навіть вдатися до співтворення, удосконалювання чужого авторського тексту? А може, це навмисно незавершене формулювання, яке потребує внесення, уписання важливого, але відсутнього за волею автора, слова, що здатне стати чи недостатньою для завершення формулювання ланкою, чи нібито ключем розшифрування? Гадаю, маємо один з “елементів”, підходів, особливостей, які характеризують, визначають, вирізняють із-посеред

інших аналогічних видань “Альпінарій”, роблять його особливим, оригінальним, у чомусь зрозумілим, а в чомусь незбагненим і цим цікавим.

Тут – прагматизм і раціоналізм у поєднанні з ірраціоналізмом і безкорисливістю, превалювання пошуку форми над сенсом слова, хаотичність із обіцянкою впорядкованості...

То, може, цінність цих текстів не в написаному, а у спровокованому написаним? Чи вони є штрихами до портрета нас із вами, неоднозначних, суперечливих, незбагнено передбачуваних і непередбачувано незбагнених. Інтелектуально-душевний розгін-пошук для автора, і не тільки для нього, і не тільки для постання нового витвору, можливо, протилежного за виразом, побудованого на чіткості вислову, реалістичності, легкості сприймання, доступності словоформ, мрійливості в ознайомленні, провокуванні пошуку гармонії як передумови очікування і сприйняття щастя. Припускаю, що своєрідна ідея “Альпінарію” не в насолоді від читання, а в спонукуванні до пошуку її формули, сенсу її появи.

Не сумніваюся, що читач знайде своє трактування як книжки загалом, так і конкретних афоризмів чи напучень із неї. У моєму розумінні це асоціація і запитань, і відповідей на них, і спонук до роздумів, і збудника відчуття неготовності до запропонованої форми вислову чи його змісту. Це запросини до незвичайного форуму розуму, душі й почуттів, до пошуку мудрості, гармонії, сенсу буття – світового і власного.

Відтак, з огляду на початкові епіграфи, заохочую автора цих афоризмів спробувати розгорнути їх (як новий літературний проект) у широкоформатний твір, який ще енергійніше і схиляв би читачів до роздумів, і давав варіанти відповіді на сенсові запитання, і генерував енергію творчості, наснагу, душевне й інтелектуальне осяяння, відчуття сталого благополуччя в часі теперішньому й прийдешньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Слово в романе // Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. – С. 72–233.
2. Концепт // Словник української мови. – Т. 4. – Київ, 1973. – 840 с.
3. Концепція // Етимологічний словник української мови у семи томах. – Т. 2. – Київ, 1985. – 570 с.
4. Постулат // Словник української мови. – Т. 7. – Київ, 1973. – 723 с.
5. Смоляк Б. Альпінарій: афоризми, поради, розважання, напучення (видання друге, доповнене). – Харків, 2016. – 133 с.

Отримано 24 травня 2017 р.

м. Львів

